

VERTAUS, METAFORA JA MUITA KIELIKUVAN LAJEJA

Kielikuvan esiasteina voi pitää tuntuu-, näyttää- ja muistuttaa-lauseita, jotka ilmaisevat assosiointimme perustan. Havumetsä voi tuntua kalmistolta, hautakivi näyttää modernilta kerrostalolta, lapsi muistuttaa nuppua, auringonkilo tähdistöä joka tuikkii meressä. Tähän tapaan mieli yhdistelee asioita. Älä rajoita tätä ominaisuutta itsessäsi äläkä häpeä "hulluuttasi", jos näet muovipussin jäniksenä tai kuulet varashälyttimen sian vinkuna. Usein assosiointi on myös eri aistien välistä. Alunperin aistimme eivät olekaan kovin vahvasti eriytyneet. Niinpä tuuli voi tuntua ("näyttää") siniseltä, marja maistua punaiselta, melu löyhkätä ja ääni pistää. Kun puhutaan vaaleista vokaaleista, tummista tai kovista äänistä,

tätä moniaistisuutta tuskin enää huomaa. Moniaistisia kuvailmauksia sanotaan *synestesia*iksi.

Vertaus on kielikuvan lajeista lähinnä hidasta, yksinkertaista assosiointia. Se, mikä jostain syystä muistuttaa toista, liitetään tuohon toiseen kuin-sanan tahi essiivimuodon avulla. Tällöin havumetsä ei enää vain tunnu kalmistolta, vaan on kuin kalmisto. Hautakivet eivät vain muistuta kerrostaloja, vaan voimme sanoa: hautakivet levittäytyivät kerrostalorykelminä, tai: olivat kuin kivitaloja. Valkoinen muovipussi on kuin jänis. Saatanpa sanoa näinkin: sinä tuijotat minua vaativasti kuin tietokoneen ruutu. Tekniikan alueelta tulleet vertaukset ovat yhä yleisempiä ja uhkaavat luontokuvien ylivaltaa.

Kuin-vertauksia on silloin tällöin runoissa, vaikka ne väljyydessään ovatkin ehkä enemmän proosan sopivaa kuvakieltä. Seuraava Kaarlo Sarkian runo sisältää kaksi vertausta, joiden teemana on perilyyrisesti unelma ja muisto, vielä syvempään mennäksemme rakkaus ja kuolema. Kuva on syksyinen:

Pian kaikki pienet linnut pakenee
ja laulut kuolee. Suven unelmat
kuin pellon laiho vasten sirpin terää
niin tahtuvat. Ja muistot varisee
kuin lehdet – hymys, hiukset ruskeat –
ei uuteen kevääseen ne koskaan herää.

Esimerkiksi essiivimuotoisesta vertauksesta käy Lauri Pohjanpään tunnettu eläinruno: "Emojänis tuli pyrynä metsän rajaa (--)" Pitemmin sanottuna vertaus kuuluisi: kuin pyry. Tiiviinä vertauksena essiivimuotoinen on jo lähellä metaforaa.

Metafora, kahta asiaa ilman kuin-sanaa yhdistävä kielikuva, on myös arkikielen asia. On oven suu, lähteen silmä, tien poski ja kosken niska ja veden peili. Kieleemme vakiintuneet metaforat ovat kuluneet alkuperältään huomaamattomiksi, mutta usein alkuna on ollut esineen tai luonnonosan vertaaminen ihmisen ruumiinosaan. Vertauskohta otetaan läheltä, tärkeästä. Niinpä myös tie, matka, virta ja kasvi, etenkin puu, ovat ikivanhoja ja levinneitä

metaforan lähteitä. Kuljemme elontietä, näemme jotain polun varrella, teemme ihmisen matkaa, kasvamme (tai barjoitamme kasvatusta), meillä on juuret, kylvämme siemeniä, piirrämme sukupuita, kerromme tarinoita elämän- tai maailmanpuista.

Usein metaforat ovatkin myyttistä lähtöä, kuten monet symbolit. Mutta metafora voi luoda uutta, olla kirjailijan ainutkertaista kuvastoa; siinä sen ero symboliin. Viijo Kajava kirjoittaa: "Apilaniityn valkopäisessä vaahdossa/ keinuu herneen palkovene." Metafora on tärkeä kielen uudistaja, se juuri pitää kielen kuohkeana – ja lyriikan kielen kasvukärkenä, sillä tuoreena ja yllättävänä se on nimenomaan runolle ominainen ilmaisumuoto. Lähteesilmän tyyppisistä vakiintuneista metaforista kulkee erilaisten kliseiden kautta pitkä asteikko kohti sellaisia raikkaita kuvia kuin Helvi Juvosen metafora "iloni on pohjajäättä". Kannattaa huomata myös, miten kuva ja kuvattava vaikuttavat toisiinsa: ei vain ilo saa jään ominaisuuksia (konnotaatioita kuten kylmyys, jähmettyminen ja syvyys), vaan jää muuntuu jollain tapaa "iloiseksi", ainakin sen kuolema-assosiaatiot heikkenevät ja sen vakiintunut merkitys alkaa kyseenalaistua. Hyvä metafora ravistaa siis asenteitamme.

Otetaan pitempi esimerkki Hannu Helinin kokoelmasta Tuulen tiedekunta (metafora sekin!): "Taivas nukkuu/ syli merta sylissä/ mieleni pohjamudassa/ joku ruokaa hakeva eläin/ liikahdaa hieman, nostaa/ sielun peilityneen pintaan/ kuplan, paperille runon/ hangelle ahman (--)." Kaikki kuvat eivät ole kovin tuoreita yksinään luettuina, mutta meren ja mielen pohjassa asuvan eläimen yhdistelmä tekee runon kiintoisaksi: metaforat elävät toisiinsa liittymällä.

Kielikuvia on kirjoitetussa kirjallisuudessa yhtä hyvin kuin vanhoissa sananlaskuissamme ("pata kattilaa soimaa") tahi puheen slangi-ilmauksissa. Slangi suosii metaforia, mutta myös sen sisarlaji (joidenkin tutkijain mukaan myös alalaji) *metonymia* kukkii siellä. Kun sanomme: "lanttu ei leikkaa", puhumme metaforisesti älynkäytöstä. Jos sen sijaan tokaisemme: "sinulla ei ole mitään korvien välissä", sanomme metonymian. Kumpikaan ei ole kirjaimellista ilmaisua. Mutta silloin, kun älyä korvaamassa on lanttu tai kaali, vertauskohta on eri alueelta kuin äly tai pää. Kun taas älyä

korvaa "korvien väli", on kyse päästä, älyn anatomisesta paikasta. Metonymiassa vaikuttaakin "vierestä viedään" -periaate: kuva otetaan läheltä, se on luonnollisessa ja kiinteässä yhteydessä siihen, mitä sillä korvataan. Puhumme kynänkäytöstä tai vain kynästä kirjoittamisen yhteydessä: hän on ryhtynyt kynäilemään, hänen kynänsä on terävä, hänellä on "kynänpätkä taskussa ja vähän paperia" (kuten Kirstinän runossaan sanoo). Tämä kaikki on metonymiasta ilmaisu, sillä kynä on aivan konkreettisesti kirjoittajan kädessä, hänen välineensä. Mutta jos kiitämme päätä teräväksi tai sanomme kirjoittamisesta: "oksensin itseni paperille", silloin käytämme metaforaa. Jos teoksemme on julkaistuna "tiilikivi", sanomme metaforan. Jos taas saamme jotain "kansien väliin", on kyse metonymiasta.

Oma lajinsa metonymiasta kieltä on synekdoke, kokonaisuuden korvaaminen osalla: luemme Arja Tiaista ja kuuntelemme Sibelius - tekijännimi edustaa tässä tuotantoa -, näemme luokassa kymmenen "päättä", kymmenen ihmisen sijasta. Uno Kailas kirjoittaa: "Joka kerta kun kevät saa/ kupeensa vyöttää nuorten suku." Kupeensa vyöttäminen on synekdoke- ilmaus sotaanlähdölle.

Personifikaatiosta (henkilöinnistä tai elollistamisesta) puhumme silloin, kun elollistamme kielikuvalla elottoman tai annamme jollekin ihmisen ominaisuuksia. Tämä on runoudessa varsin yleistä. "Nuku, nuku aaltonen,/ nuku jo!/ Tuolla laulaa humisten/ kuusisto!" Tämä Ida Aspín laulunakin tunnetun runon metafora on samalla personifikaatio, aalto saa ihmisen toimintoja: kuusisto laulaa aaltoa, pikkuaaltoa uneen. Saima Harmajan pienessä rakkausrunossa "aaltojen hyväilyistä/ hiekka on väsynyt". Henkilöiminen viittaa erotiikkaan, ja runon lopussa sanotaankin: "Tulisit aivan hiljaa, tulisit juuri nyt."

Allegoria on enemmän kertovan proosan kuin modernin lyriikan kuvakieltä, mutta runoissakin sitä tavataan, esimerkkinä vaikkapa Lauri Pohjanpään ihmisten maailmaa kuvaavat eläinrunot. Allegoriaa pidetään kerroksisena ja luonteeltaan kertovana (juonellisenä) symbolina, joka kaiken aikaa antaa tulkitsijalle signaaleja. Poliittisessa allegoriassa nuo vihjeet ovat usein tarpeen, jotta

vastaavuus teeman ja symboliikan väliltä löytyisi. Usein vieraiden kulttuurisen allegoriat jäävät meille suljetuiksi, etenkin ellemmme näe vaivaa avataksemme niitä. Krishna-yhteisön levittämä veda-kirjallisuus ei niin vain aukea suomalaiselle – mikä ei merkitse sitä, että allegoria olisi aina ja kaikkialla käsittämätön.

Meille tuttu, vuosikymmeniä koulujen kevätrunona esitetty allegoria on Paavo Cajanderin runo Vapautettu kuningatar, jonka hän kirjoitti Snellmanin täyttäessä 75 vuotta 1881. Kuningatar on suomalaisuus, linna herroineen Ruotsin ylivalta, matkamies Lönnrot, runoruhtinas Runeberg ja kuningattaren vapauttaja itse Snellman, joka saapuu pelastamaan Suomen kulttuurin:

On vuoren huipulla linna, se katsovi laaksohon,
mut niin kuin hauta jylhä, se kolkko on, eloton:
lukossa on rautaportit, ei valoa sieltä näy,
vaan ääneti, niin kuin aaveet, sen tommissa vahdit käy.
(-)

Näin matkamies tuli kerran ja saapui linnan luo,
ja linnasta laulun kuuli: oli tuttuja laulut nuo;
ja rinta nyt syytty hällä, tuli outo nyt käy sydämeen,
hän lähtevi mailleensa jälleen ja ne laulavi kansalleen.

Ja on kuin ilma lämmin taas hengähtäisi yli maan,
runoruhtinaskin, ihastuin nyt, taas koskevi kanneltaan,
ja soitto, ei ennen kuultu, sen kielistä nyt salamoi:
siin' urhous, maine, lempi, pyhimät elon tunteet soi.
(-)

Oi, saapuu, saapuu! Tuolla mies joutuen kiirehti,
kypärästä välkkyvi päivä ja miekasta kuu sädehti
(-)

SIKSI PUHUN HEILLE VERTAUKSIN

Miksi sitten käyttää runokuvia, kun asiat voisi sanoa suoraankin. Eivät vain nykyrunoilijat ole suosineet kuvailmauksia, vaan kautta historian suuret opettajat ovat puhuneet vertauksin. Jeesus Nasaretilainen opetti vertauksilla. Zen-munkki käyttää koaneja eli arvoituksia – eräänlaisia kuvia. Sufirunouden mystinen kieli on tietoisesti kätkeytyä. Vuosina 1182-1235 elänyt Omar ibn al-Farid kirjoittaa vertauksin. Käännös Rauni Tranesjön kirjasta Pyhä Laakso:

Muisto palaa ihmismieleen
Ja ilo sinne majansa rakentaa
Murhe ratsunsa satuloi
Lähteäkseen kaukomatkalle.

Maljasta putoaa pisara juojan kämmenelle
Eikä hän enää eksy
Vaeltaessaan varjojen maassa
Sillä kädessään säihkyä tähti!

Lyriikan runsaat kuvat tukevat romantikkorunoilija Samuel Coleridgen kuuluisaa väittämää, että runo on parhaita sanoja parhaassa mahdollisessa järjestyksessä. Arvo Turtiainen ilmaisee samaa hieman toisin: "Mahdollisimman paljon elämää, mahdollisimman pienessä tilassa, mahdollisimman väkevästi ilmaistuna." Kuva-kieli tuo ilmaisuun elämän väkevyyttä ja auttaa karttamaan turhia sanoja.

Kuvilla elävöitetty opetus jää hyvin mieleen ja siihen on helppo samastua. Aistit heräävät, niiden mukana tunne ja intuitio. Samalla opetus jättää tilaa tulkinnoille, se ei pääty ehdottomaan aameneen.

On kuitenkin tilanteita, joissa monitulkintaisuus ei vain käy päinsä. Runolle ominaisella kielellä tuskin kerromme uutisia (vaikka ne "säkeisiin" jaettuina voivat runoja muistuttaakin), teemme raporttia tai pöytäkirjaa tahi tietoartikkelia. Viestin on näissä kanavissa oltava ainakin lähes yksiselitteinen. Kuvakieli ja yleensä kielen *monimerkisyys* saattaa silloin häiritä. Se, mikä on runouden valtti, on usein asiaproosan hämäryyttä. Hyvä vertaus voi tosin virkistää kesken tietotekstin, monimielinen ilmaus olla paikallaan silloin, kun asiayhteydestä käy ilmi sen kulloinenkin merkitys. "Mitä näissä säkeissä on?" saa eri merkityksen työmaalla kuin runouden oppikirjassa. Lyyrikko taas voi käyttää tuota lausetta tahallisen monitulkintaisesti. Vastaavasti, jos hän aloittaa runon: "Varokaa lapsia", lukija ajattelee myös lasten vaarallisuutta, ei vain heidän mahdollisten yliajajiensa. Kyse ei ole varsinaisesti kielikuvasta, mutta runon ilmaisutehdydestä yhtä kaikki.

Kieli on monimerkityksistä jo luonnostaan, paljolti se on myös kuvallista. Ja näitä ominaisuuksia lyyrikko hyödyntää valitessaan "parhaita mahdollisia sanoja".

Mirkka Rekola on kielitietoisimpia runoilijoitamme. Hänen runonsa ja aforisminsa etenkin 70-80-luvulla ovat täynnään tiheää monimerkityksisyyttä. Päältäpäin hänen ilmaisunsa voi näyttää varsin pelkistetyltä, suorastaan karultakin:

Vastapäisen katon luukku nousee,
lumen sataessa,
ihminen ja toinen, lumenluoja.

Viivy runossa pitkään, tarkkaa sen kuvallisuutta. Pohdi erityisesti loppusäettä: mihin kaikkeen (tai keihin kaikkiin) voi viitata "toinen"? Entä "lumenluoja"? Mitä merkityksiä se saa, kun ajattelet yhdysosan osia yhdessä ja erikseen? Mitä kaikkea luodaan? Unohtuuko lumen (tai lannan) luominen – luovuttaminen, pois paneminen –, kun suhtaudutaan liian pyhäisesti luovuuteen? Tai kaiken luojaan? Tähänkin tapaan lyriikan monimielisyydet voivat testata kieltä.

SUOSITELTAVAA KIRJALLISUUTTA

Jung, Carl G. (1964/ 1991) Symbolit. Piilotajunnan kieli. Suom. Mirja Rutanen. Helsinki: Otava.

Raamattu, sieltä erityisesti Laulujen laulu (vanhan käännöksen mukaan Korkea Veisu). Matteuksen evankeliumista Jeesuksen vertaukset.

Pyhä Laakso (Helga Dalen) (1982) Islamin mystikkorunoutta 700-1250. Käännös Rauni Tranesjö. Helsinki.